

Gustav Vasa tyrann

Karl Elving

1923

Den 6 juni 1523 valdes Gustav Vasa till konung i Sverige och midsommaraftonen samma år höll han sitt högtidliga intåg i Stockholm.

Det är 400-årsminnet av dessa tilldragelser som de svenska nationalisterna började fira den 6 i denna månad och som kommer att fortsättas i midsommar med medborgartåg, tal, sång och andra festligheter. Och det är ingenting att säga om, ty Gustav I, själv utgången ur överklassen, var en representant för denna klass.

Den tiden jag gick i folkskolan inlärdes jag och mina kamrater att Gustav Vasas livsverk var en fortsättning och avslutning på Engelbrekts och Sturarnas arbete - Sveriges befrielse ifrån utländskt förtryck.

Men det är dock en betydlig skillnad på Engelbrekts och Gustav Vasas frigörelsearbete. Den förra var en folkets man, som strävade för allmogens frihet och självbestämmanderätt, för den senare var folket ett medel, en väg till egen maktställning.

Med allmogens hjälp fördrev han borgar- och bondekungen Kristian II ur landet o. senare då han kommit till makten blev han adelns och det världsliga frälsets representant gentemot bönderna för att slutligen påverkad av de förhållanden som rådde i andra länder, söka infria enväldet i Sverige.

Med Gustav Vasa börjar en ny epok i Sverges historia, men det är kanske lika riktigt säga att han för Sverige blev delvis skaparen av och den första representanten för det nya statskick som började framväxa i Europas länder. Utan Engelbrekts och Sturarnas förberedande arbete hade dock Gustav I:s bemödande att av de svenska landskapen skapa en homogen makt varit fåfängt.

Nära ett århundradens strider, från 1434 då Engelbrekt började sitt befrielseverk och till 1523 då Gustav Vasa valdes till kung, behövdes för grundläggandet av den nya statsformen i Sverige.

Själv erkände han Magnus Ladulås, Karl Knutsson och Sten Sture d. ä. som sina föregångare och att han fortsatte att bygga på den av dem lagda grunden.

Men utan bönderna hade den nationella frigörelsen varit omöjlig och dessa voro så kuvade av adelsmän och präster att de läto leda sig och ställde sig upproriska mot Kristian II, som adeln och prästerna hatade. Ty Kristian var en folkets kung, som genom lagstiftning sökte höja de lägre klasserna, bönder, hantverkare och borgare på adelns bekostnad och därför ådrog sig deras ovilja. Och prästerna hatade honom på grund av hans sympatier för den lutherska läran. För att vinna sitt mål var han oklok nog att beträda det blodiga våldets väg, som kulminerade i Stockholms blodbad och en del avrättningar av adelsmän och präster i landsorten. Påverkad av biskoparna Gustav Trolle och Jens Beldenak utformade han dessa blodsdåd som förskaffade honom tillnamnet Tyrann och eftervärldens antipati.

Historien visar att furstar hava i allmänhet icke varit nogräknade med människoliv då det gällt befrämjandet av deras egna intressen och Gustav Vasa var den som icke ryggade tillbaka för avrättningar då det gällde befästandet av sin egen makt. Kristian var svekfull mot den högre klassen och avrättade adelsmän. Gustav Vasa däremot var svekfull mot bönderna och lät bland dem avrätta t. o. m. sina forna välgörare och vänner.

Om Kristian stått i adelns tjänst hade säkerligen historiens dom utfallit mera till hans fördel.

Gustav Vasa är sannolikt den största despot som regerat Sverige och så snarthan var mäktig nog blev han ofördragsam o. pockande, men så länge han var svag visade han sig undfallande. Han var misstänksam, som alla despoter, hade svårt för att behärska sig och då han var uppretad lät han förleda sig till våldshandlingar. Hans första gemål Katarina avled hastigt och Sjögren berättar i Sverges historia huru det påstods att han i vredesmod slog henne med en hammare så att döden följde. Dessa obehärskade vredesutbrott voro ett vanligt karaktärsdrag för Vasaätten.

Mot fiender visar han sig oförsonlig och de brottsliga låter han oftast drabbas av det strängaste straff. Peder Sunnanväder och domprosten Kurt utsätter han för allmänhetens gyckel och begabberi varefter de sättas i fängelse, dömas sedermera till döden och undergår stegel och hjul. Och dock hade han lovat dem »fri, säker och kristlig lejd» då de utlämnades från Norge. Deras förbrytelse bestod i vänskap för allmogen vilken de uppmanat att resa sig mot Gustavs förtryck. Historieskrivaren Oskar Alin som annars har stora sympatier för Gustav Vasa uttalar sin önskan »att Gustav utminstone bortskonat dem från den skymfliga behandling han lät dem vederfaras». Han söker dock ett försvar för Gustavs handling i att »tidens lynne var hårt och rätt». Men »tidens lynne» har icke fått utgöra något försvar för Kristian II:s handlingar.

Med böndernas hjälp fördrev han danskarna ur landet men så snart han kände sig säker avlägsnade han ifrån sig de svenska män som varit honom till tjänst och som voro av låg härkomst. Hans förtrogna blevo

utlänningar såsom Staffan Sasse, Bernt von Melen, Georg Norman och den internationella äventyraren Konrad van Pyby vilka samtliga stego högt i gunst. Om den sistnämnda skrev Luther att han »dragit omkring i länderna och bedrivit allehanda skalkhet». Det var delvis genom denne Pyby's »skalkhet» som Gustav 1540 dömde Olaus Petri och Laurentius Andreæ till döden. Dessa dödsdomar verkställdes dock icke men Laurentius Andreæ måste betala ut hela sin förmögenhet för att få behålla livet och för Olaus Petri utbetalade Stockholms borgare en stor lösesumma. Gustav Vasa var i högsta grad snål och sniken och »han låg ständigt i arvstvister som brakte honom i ovänskap med hela sin släkt». Hans gunstlingar föllo i onåd då han icke kunde draga den fördel av dem som han önskade. Vid bröllopet med sin andra gemål riktade Gustav några ord av klander till biskop Sommar från Strängnäs varpå denne gav följande svar: »Ja, tillförne, när jag kom till min herre och förde kistorna fulla var jag den goda Måns; men nu när jag intet förmår, får jag intet, annat än prackeri.» För detta yttrande fördes han direkt från bröllopet till fängelset i Gripsholm där han fick stanna i 8 månader. Sitt biskopsämbete återfick han aldrig. Hans efterträdare Botvid som likaledes en tid var konung Gustavs gunstling föll även i onåd.

Det räknas till Gustav Vasas förtjänst att reformationen infördes i Sverige, men under hans regering var tiden särdeles gynnsam därför. Under Sturarnas tid voro biskopstolarna besatta. Men under Gustav Vasas tid voro ett flertal, omkring sex, av dem lediga, vilket var detsamma som mindre motstånd till reformationen. Olaus och Laurentius Petri samt Laurentius Andreæ, nyss hemkomna från utlandet och varma anhängare av den lutherska läran, den senare »ärkedjäkne» i Uppsala, förde tillsammans icke det minsta arbete för reformationen. För Gustav var reformationen nödvändig emedan han utan konfiskationen av kyrkans egendom icke kunnat befästa det världsliga makten. Men ur sin despotiska natur tålde han icke kyrkan som medtävlare utan upphöjde sig till dennes härskare.

Bönderna prejade han på det mest hänsynslösa sätt genom att pålägga dem höga skatter och det hände att »de som ej rätt skötte sin jord och ordentligt betalade sin skatt» miste sina hemman. Som han dessutom grep i deras dagliga liv med småaktiga påbud och föreskrifter blevo bönderna missnöjda och uppror utbröt på flera ställen i landet. Och då infann han sig för att kväsa de upproriska. Vid dylika tillfällen lät han den här av frälsemän med vilken han omgav sig omringa de uppstudsiga bönderna. Därefter höll han ett dundrande strafftal till dem i vilket han icke försummade att framhålla sina egna förtjänster och var upproret av svårare art slutade det med avrättningar.

Vid upproret i Dalarna 1528 lovade han de upproriska »fri, säker och kristlig lejd» om de ville infinna sig på tingsplatsen i Tuna, men han bröt svekfullt sitt givna löfte, lät genast gripa och avrätta de »brottsliga». Och 1533 företog han på grund av dalallmogens missnöje med klockskatten ett fullständigt krigståg till Dalarna dit han inryckte med en här av 15,000 man. Några bönder hade överfallit och »med yxhammare misshandlat» en av konungens fogdar då denne skulle avhämta kyrkklockorna i Leksand. Det var dessutom oroligt i ett flertal dalasocknar. Och nu infann sig Gustav med sin här vid Koppaberget där det hölls ett formligt skräckmöte med många avrättningar. Tillsammans med ett par andra »brottslingar» lät han till Stockholm avföra sin forna studiekamrat och vän Anders Persson som fängslades och avrättades. Fryxell skriver om denna räfst: »Brott kan icke vara rätt om ock nyttigt ; och när svenskarna med vördnad och tacksamhet betrakta den store Gustavs levnad, då måtte de beklaga den fläck han den gången satte därpå genom löftesbrott och hårdhet.»

Den i Småland under hans tid utbrutna dackefejden, vilken anses vara det svåraste och mest långvariga uppror i Sveriges historia, vållade honom åtskilliga bekymmer och var en strid mellan bönder och herrar.

Gustav Vasa var en natur som icke ryggade tillbaka för blod och våldsdåd då det gällde befästandet av statsmakten vilket var liktydigt med hans egen makt. Och hade han behandlat herreklassen som han behandlade allmogen då hade säkerligen 400-årsdagen av hans kungaval firats på annat sätt. Olaus Petri som kände honom och som sannolikt anade hans framtidsplaner var även nog djärv att vid Gustavs kröning i sin predikan i Uppsala domkyrka yttra följande ord: »Gud haver skickat konungen för folkets skull, icke folket för konungens.»

Bönderna förhjälppte honom till makten, med adeln allierade han sig för att befästa sin makt, och slutligen sökte han bliva den enväldiga självhärskaren, den myndige fadern över folk och land. Folket var medlet för hans mål.

De bägge utlänningarna Georg Norman och Konrad Pyby hjälpte honom med nya skattereformer och införde den grundsatsen att enskild person och egendom utan vidare borde bliva statsegendom med konungen som den enda myndiga regenten. Hans regering gick i den riktning som Olaus Petri varnade för vid hans kröning.

De bekanta orden »staten är jag» voro då ännu icke uttalade men för Gustav voro de grundsatsen. Statens och egna medel hopblandade han och förvaltade dem som han själv fann för gott. Böndernas arbete övervakade han noga och föreskrev huru de skulle sköta åker och äng, att »bonden icke skall slå mera än som rävsas kan på en dag eller två allra mest». Han bestämmer vid risk av böter att ölandsbönderna skola hava sitt hö inbärgat den 29 juli o. s. v. Han utfärdar förordningar huru fisk skall saltas, ger föreskrifter om huru murar skola lagas, smedjor byggas m. m. Han ingriper på mångahanda sätt i den enskildas gärningar och liv. Det har sagts att Gustav Vasa var statssocialist. Men med antistatlig socialism har han inget att skaffa. Snarare motsatsen, emedan han var motståndare till självregering.

Utan att förneka hans oböjliga kraft och vilja och det målmedvetna arbete han utförde har Sverges arbetare ingen anledning att hylla honom, han var icke deras man utan representanten för sin tids kapitalistklass.

K. Elving.

Det Anarkistiska Biblioteket

Karl Elving
Gustav Vasa tyrann
1923

Tidningen Brand #25 1923

www.anarkistiskabiblioteket.se